FILOZOFIA
Roč. 56, 2001, č. 7

ČIN A UDALOSŤ. K TEÓRII OSUDU

MICHAIL EPŠTEJN, Emory University, Atlanta, USA

Michail Epštejn *prednáša na* Emory University v Atlante, *na Katedre ruských a východoázijských kultúr a jazykov, zaoberá sa teóriou literatúry, dejinami ruskej literatúry (hlavne Puškinom, Gogoľom, Dostojevským a básnickou tvorbou 20. storočia), súčasnou filozofiou a náboženstvom, postmodernými trendmi v západnej a ruskej kultúre, novými metódami a interdisciplinárnym výskumom v humanitných vedách. Doteraz napísal (v ruštine a v angličtine) 14 kníh a monografií* (*napr.* Ruský postmodernizmus: nové perspektívy v postsovietskej kultúre - 1999, *spolu s Genisom a Vadim-Gloverovou;* Po budúcnosti: paradoxy postmodernizmu a súčasnej ruskej kultúry - 1995; Otcovstvo. Esej - 1992...) *Jeho knihy boli doteraz preložené do desiatich jazykov.*

"... Bolo teda na mieste hovoriť o onej tajnej, problematickej moci, ktorú všetci cítia, ktorú nevysvetlí nijaký filozof a pri ktorej si nábožný človek pomáha útešným slovom."
(J. P. Eckermann: *Rozhovory s Goethem v posledných rokoch jeho života 1823 - 1832.* Bratislava, SVKL 1960, s. 506-507)

1. Tri typy udalostí. V živote človeka môžeme rozlíšiť tri typy udalostí. Udalosti, ktoré sa uskutočňujú z vlastnej vôle človeka, v dôsledku istých jeho rozhodnutí, môžeme nazvať činmi, pretože si ich vopred stanovuje sám subjekt konania. Napríklad človek si volí povolanie, zakladá rodinu, mení miesto bydliska alebo vymedzuje svoju pozíciu v politickom boji... Oblasť udalostí-činov skúmajú vedy o ľudskom správaní, o jeho motívoch a všeobecne platných kritériách, a to psychológia a etika.

Druhá kategória udalostí je v úplnom protiklade s prvou. Zahŕňa príhody, t.j. udalosti, v ktorých človek nie je subjektom, ale akoby objektom cudzej vôle, obeťou nejakej nadosobnej zhody okolností. Medzi ne patria havárie, katastrofy, stroskotania lodí, prehry a výhry v rulete a v lotérii, neočakávané stretnutia, infekčné choroby... Tieto udalosti sa riadia hrou náhody, hoci aj v nich možno nájsť určitú zákonitosť, ktorá má štatistickú, nadindividuálnu povahu. Napríklad v USA sa na cestách ročne stane okolo 40 tisíc smrteľných dopravných nehôd, z čoho vyplýva pravdepodobnosť, s akou sa každý obyvateľ tejto krajiny môže stať obeťou nehody. Oblasť udalostí-príhod skúma štatistika, matematická teória pravdepodobnosti, ako aj najnovšie komplexné teórie chaosu a zložitosti.

Napokon tretia kategória udalostí nás zaujíma najväčšmi. Sú to udalosti, ktoré sa neodohrávajú z vôle jednotlivca, ale ani z vôle náhody, ale v dôsledku určitej zákonitosti, s akou činy človeka vedú k určitým udalostiam v jeho živote. Udalosti tohto typu možno nazvať fatalitami. V nich sa akoby završuje istý čin, ktorý človek začal z vlastnej vôle, ale nad ktorým potom stratil vedomú kontrolu. V prípade fatalít to, čo človek činí,

následne sa deje jemu samotnému: človek sa prezentuje ako objekt pôsobenia, ktoré priamo či nepriamo vyplýva zo skutkov, ktoré vykonal ako subjekt.

Uvediem jednoduché príklady z klasickej literatúry. Dievča sa zamiluje do mládenca, ten ju však odmieta, túži zachovať si svoju slobodu. No keď sa mu táto sloboda znechutí, zamiluje sa do tej, ktorú kedysi odmietol, ona však už patrí inému. Táto sujetová schéma *Eugena Onegina* je ukážkou pôsobenia osudu, ktorý mení hrdinov na objekty ich vlastných činov.

Druhý príklad: poručík Vulič šťastne pokúša svoj osud v ruskej rulete; no zachránený pred vlastným výstrelom do čela (zlyhala zbraň) o polhodiny nato zahynie šabľou opitého kozáka, ktorému sa priplietol do cesty. V Lermontovovom *Fatalistovi* sama odhodlanosť hrdinu hrať vabank o svoj život, vystavovať ho náhode vyvoláva odvetné pôsobenie náhody, ktorá týmto už akoby prestáva byť tak úplne náhodnou.

Tretí príklad: chudobný úradník, ktorý usilovne a s láskou pracuje ako prepisovač, začne snívať o kúpe nového plášťa, za cenu dlhého odriekania sa mu vysnívaný sen splní, ale nasledujúcu noc ho zlodeji o plášť pripravia; úradník vzápätí ochorie a zomiera od žiaľu. To, čo sa stalo hrdinovi Gogoľovho *Plášťa*, nech sa epizóda pouličnej lúpeže javí akokoľvek náhodná, je pokračovaním jeho vlastnej línie správania, ktorá sa odrazu odklonila od obľúbeného zvyku, od pokornej práce a zabehaného chodu všedného dňa, akoby osud chcel obnoviť rovnováhu, narušenú ľudskou svojvôľou, a odvetnou ranou zmietol príčinu všetkých odchýlok v pravidelnom behu existencie.

V troch uvedených klasických príkladoch máme do činenia s treťou kategóriou udalostí - s fatalitami (literatúra vôbec uprednostňuje tento druh udalostí, o čom bude reč v ďalšej kapitole). Fatality sa líšia od činov a udalostí tým, že v sebe obsahujú vlastný začiatok i koniec a preukazujú pôsobenie osudu počas celého príbehu.

Činy a udalosti - to sú tiež v svojej podstate fatality, ibaže začiatky a konce sú stratené. Čin je fatalitou s nejasným koncom a udalosť je fatalitou s nejasným začiatkom.

Reálny život je na rozdiel od umeleckých diel plný práve takýchto roztrieštených činov a udalostí. Vo väčšine prípadov nevieme, ako sa na osude človeka odrazí tenktorý čin alebo aké sú príčiny toho, že sa človek stane súčasťou tej-ktorej udalosti.

Existujú teórie, že všetky tzv. udalosti majú začiatok v tom čase osudu, keď sa človek ešte nenarodil, resp. v samotných okolnostiach jeho narodenia. Tak hinduistické učenie o karme chápe všetky náhody v ľudskom živote ako zákonitý dôsledok jeho činov, vykonaných v minulých existenciách. Karma - to je celková suma-bilancia činov, ktoré živá bytosť vykonala počas všetkých svojich inkarnácií, a ich dôsledkov, určujúcich jej osud v tomto i v budúcich narodeniach. Okultistické a ezoterické tradície Západu ponúkajú svoje vysvetlenia neznámych transcendentných príčin udalostí. Napríklad astrológia všetky náhody chápe ako predurčené postavením nebeských telies v čase narodenia človeka.

Rovnako všetky činy, ktoré pramenia z vôle človeka, ale nemajú jasné a viditeľné zavŕšenie v pozemskom živote, sa môžu chápať ako fatality s neznámym, nadpozemským koncom. Napríklad učenie o posmrtných trestoch a odmenách, o raji, pekle a očistci stanovuje vzájomnú závislosť všetkých skutkov a posmrtnej existencie človeka. Môžeme teda rozlišovať teórie všeobsiahlych príčin, vysvetľujúcich každú udalosť, a teórie všeobsiahlych dôsledkov, vyplývajúcich z hocijakých činov.

Činy a udalosti sú teda iba neúplné, jednostranné fatality, ktorých začiatky alebo konce sú skryté v čase Osudu, ktorý predchádza narodenie človeka alebo nasleduje po jeho smrti. Avšak iba fatality uzavreté časom ľudského života podliehajú prísnemu skúmaniu. Teória osudu vcelku sa má budovať predovšetkým na analýze osudových udalostí, v ktorých sa dá určiť súvislosť činu a udalosti. Ak v konkrétnom životnom materiáli vystihneme zákonitosti, ktoré riadia ľudský osud, potom ich budeme môcť rozšíriť (vo forme hypotézy) aj na obdobia pred a po živote v cykle ľudského bytia. Budeme môcť ukázať osudové črty v každom skutku, ktorý človek činí, a v každej udalosti, ktorá sa mu stane; budeme môcť natiahnuť ohnivká reťaze od konkrétnych pozemských udalostí k zákonom osudu, strácajúcim sa v hmle pred narodením a po smrti. Vtedy aj učenia o karme, o vplyve hviezd, o raji a pekle nadobudnú takú konkrétnosť a dokázateľnosť, aké sú vlastné vedám skúmajúcim pozemský svet.

No na to, aby sa otvorila cesta k poznaniu všetkých udalostí ako fatalít, treba rozobrať predovšetkým fatality vo vlastnom, úzkom zmysle slova, oddeľujúcom ich od činov a udalostí.

2. Estetický obraz osudu. Kľúčom k pochopeniu osudu môže byť umenie, najmä literatúra, ktorá vďaka svojmu rozprávačskému postupu odhaľuje významovú postupnosť ľudských osudov. Práve umenie inklinuje k vystihnutiu ľudského života ako reťaze osudových naplnení, v ktorej všetky články sú navzájom späté a každý začiatok vedie k určitému koncu. Táto zavŕšenosť, nechuť k otvorenému a náhodnému na jednej strane a k striktne zámernému a predurčenému na strane druhej dodávajú umeniu osobitný záujem o štúdium ľudského osudu a odlišujú estetické od empirického a logického.

Pritom rôzne umelecké smery môžu inklinovať k zobrazeniu náhodného (naturalizmus, realizmus) alebo k vytváraniu prísnych kauzálnych schém (klasicizmus, socialistický realizmus). Vcelku môžeme rôzne štýlové dominanty v umení charakterizovať v závislosti od ich orientácie na rôzne typy udalostí. Ak je psychologizmus v umení zameraný na vysvetlenie a motiváciu činov a fabula korešponduje s pálčivosťou a neočakávanosťou udalostí, estetickú hodnotu diela neurčuje natoľko jeho psychologická hĺbka či fabulačná naliehavosť, ako skôr vnútorná zavŕšenosť - uzavretosť začiatkov a koncov. To sa nevzťahuje len na jeho vonkajškovú kompozičnú harmonickosť, ale aj na významovú zavŕšenosť činov, ktoré sú v ňom zobrazené a ktoré vytvárajú celostnosť osudov.

Umelecké dielo sa začína i končí v hraniciach fatality, ktorá môže zachytávať časť jedného života alebo súhrn mnohých životov. Ak mimo umenia obvykle hovoríme o živote, umenie hovorí práve o osude, t.j. o živote, chápanom vo vzájomnej spätosti činov a udalostí, a to všetkých udalostí, utvárajúcich ucelené fatality.

Život bez začiatku a konca.
Na všetkých striehne náhoda...
No ty, umelče, pevne veruj
V začiatky i konce, a znaj,
Kde na nás číha peklo, raj.[1]

---

[1] BLOK, A.: Úvod k poéme *Odplata* (*Vozmezdije*). (Preklad R. K.)

Alexander Blok tu podáva takmer matematicky presnú formulu umenia ako sféry osudovosti. Umelec musí poznať predovšetkým začiatky a konce života - a geniálny umelec aj tie začiatky a konce, ktoré prekračujú hranice viditeľného života ("peklo, raj"). Umenie - to je umenie premeny života na osud a nesúvislých činov a udalostí na osudovosť.

V tejto súvislosti možno polemizovať so známou tézou francúzskeho spisovateľa a mysliteľa André Malrauxa: "Umenie je anti-osud." ([1], 294) Malraux vychádzal z existencialistického stanoviska, podľa ktorého umenie umožňuje človeku tvorivo prekonať tú závislosť od prísnych zákonov vesmíru, na ktorú ho odsudzuje reálny život. Ak je človeku v živote všetko nanútené zvonka, v umení realizuje svoju osobnú voľbu. To je správny postreh, ale vyvodil sa z neho nesprávny záver. Práve preto, že umenie je sloboda, prekračuje hranice života a odhaľuje v ňom osud, no ukazuje takú zavŕšenosť a zákonitosť, ktoré sa nezhmotňujú v samom živote a nezmestia sa do jeho rámca. Všetko, čo je v živote rozpojené, nesúvislé, rozdelené medzi ľudskou svojvôľou ("činy") a hrou náhody ("udalosti"), to všetko prejavuje v umení logiku fatality a krásu zavŕšenosti. Umenie je anti-život, no práve preto je aj víťazstvom obrazu Osudu. Osud je viac ako život, pretože uvádza do platnosti tie začiatky a konce, ktoré sa nezmestia do rámca narodenia a smrti. Umenie ukazuje práve túto nadprirodzenosť osudu a súčasne uvádza osud späť do vymedzeného okruhu života, robí ho predmetom názorného zobrazenia v súhrne zdanlivo mimovoľných a náhodných udalostí (skutkov a príbehov). Románový život Rodiona Raskoľnikova či Dmitrija Karamazova, Piera Bezuchova či Anny Kareninovej sa prezentuje v jeho osudovej významnosti: v spätosti začiatku a koncov, zločinu a trestu, nevery a tragickej smrti, viny a odsúdenia, svojvôle a najvyššej vôle... Umenie - to je život korelovaný s jeho neviditeľnými začiatkami a koncami, a tým prezentujúci obraz osudu. Práve premena života na osud je alchýmiou umenia. Umenie odhaľuje plnosť osudu vnútri toho života, ktorý zobrazuje a reflektuje, kým hmatateľnému, empirickému životu je osud aj imanentný, aj transcendentný, ukazujúc sa v celej svojej plnosti až za jeho hranicami. Umenie sprítomňuje nadpozemské začiatky a konce osudu. Ako správne poznamenal Oswald Spengler - ako keby nepriamo polemizoval s A. Malrauxom -, "ideu osudu môže pretlmočiť len umelec, a to cez portrét, cez tragédiu, cez hudbu" ([2], 273).

Hranice osudu sa časovo nezhodujú so životnými obdobiami, môžu byť širšie alebo užšie, najzreteľnejšie obrysy majú vo fatalitách - tam, kde svojvôľa činov súvisí s neočakávanosťou udalostí. Práve preto Puškin opúšťa Onegina tak náhle, "v nedobrý preňho okamih" - veď Oneginov osud sa napĺňa práve v tom okamihu, keď on ešte stále kľačí na kolenách pred Tatianou, ktorá ho medzitým už opustila, a keď prichádza jej manžel. Oneginovmu životu je súdené ešte pokračovať, no jeho osud je spečatený, načrtnutý v plnom rozsahu; jeho túžba po samote, po tichej slobode, opovrhujúcej bremenom lásky a priateľstva, sa plne realizuje a dostáva sa jej odplaty v tejto zdanlivo letmej epizóde. Gogoľ, naopak, na to, aby mohol zobraziť osud Akakija Akakijeviča, sa musel preniesť za hranice jeho života, do posmrtnej existencie, pretože iba vo vyčíňaní prízraku, ktorý zoblieka plášte cestujúcim, sa prejavujú dôsledky jeho zmluvy s nečistou silou v osobe jednookého krajčíra Petroviča...

Osud môže byť dlhší alebo kratší ako život, môže sa prejavovať pred rozuzlením alebo na konci epilógu. Samotný spisovateľ má osud spravidla oveľa dlhší ako ľudský život, po uzavretí ktorého sa ozývajú stále nové fatality, kresby významových opakovaní a zhodných momentov - ako u Puškina, Gogoľa, Dostojevského, Tolstého. Preto sa osud umelca často stáva predmetom metaumenia, rozmanitých legiend, mýtov a osobitých narácií, ktoré ukazujú osudovosť života tých, čo hľadali a ukazovali pôsobenie osudu v živote svojich hrdinov.

Umenie, ktoré v sebe koncentruje osudovosť života ako fatálneho zavŕšenia, je ideálnym objektom na skúmanie osudu. Samozrejme, teória osudu sa neobmedzuje na estetiku, ale má aj svoju etiku (vo vzťahu k reálnemu, mimoumeleckému životu) i svoju mystiku (vo vzťahu k posmrtnému, transfyzickému životu)... Je však najvhodnejšie začať budovať túto teóriu práve z estetiky, pretože estetika na rozdiel od etiky nezahŕňa nezavŕšené, spontánne činy a na rozdiel od mystiky nemá do činenia s odvekými, nemotivovanými udalosťami. Základy teórie osudu ako vedy sa nachádzajú v estetike.

3. Náboženské chápanie osudu. Estetická koncepcia osudu nás však nemôže úplne uspokojiť, pretože zachycuje začiatky a konce udalostí a ignoruje ich asymetriu, ktorá pramení z asymetrie samotného času. Z estetického hľadiska udalosti majú svoju príčinu v akýchsi vzdialených činoch, činy zasa majú svoje dôsledky v nejakých vzdialených udalostiach a spolu vytvárajú symetrickú súvislosť fatalít.

No v skutočnosti to nie je celkom tak. Prebieha akumulácia a narastanie zmyslu v čase. Zmysel tej-ktorej udalosti nespočíva natoľko v jej príčinách, ako v ťarche zodpovednosti za jej dôsledky. Z toho pramení zvláštny pocit slobody, ktorý zažívame pred vykonaním toho-ktorého činu. Nemá bezpodmienečné príčiny ani v prítomnosti, ani v najvzdialenejšej minulosti. Jeho vykonanie či nevykonanie je v našej moci. Ale len čo je čin vykonaný, nikto nemá moc ho zrušiť a celý predchádzajúci život sa tak začína javiť ako zákonitá reťaz udalostí, ktorých dôsledkom je práve tento, a nie iný čin. Celá naša minulosť sa nanovo prebudováva a napĺňa zmyslom z prítomnosti, v ktorej sme slobodní, ale zaťažení zodpovednosťou pred budúcnosťou, ktorá zasa dodá našej prítomnosti rovnako striktný, nemenný zmysel.

To isté sa vzťahuje aj na udalosti. Našou prvou reakciou na udalosť je údiv nad jej náhodnosťou a pokus nájsť jej príčinu v minulosti, nech je to aj tá najvzdialenejšia, tajomná príčina, ktorá však nezvratne viedla k danej udalosti. Táto ťažká otázka sa nastoľuje v biblickej Knihe Jóbovej. Jób, ktorého náhle postihlo malomocenstvo, smrť detí, strata majetku, sa škriepi s priateľmi, ktorí sa mu pokúšajú dokázať, že Boh je spravodlivý a že ak Jóba stíha jedna rana osudu za druhou, znamená to, že sa v minulosti, možno ešte pred narodením, v iných existenciách, dopustil nejakého hriechu. Elífaz hovorí: "Nie je priveľká tvoja zloba? Niet konca tvojim neprávostiam." (Kn. Jóbova, 22:5) Jób však popiera svoju vinu, nevidí nijakú príčinu nepriaznivej zhody okolností a vyzýva samého Boha na súd: "... Jeho cestu som zachoval a neodklonil som sa." (23:11) "Nech On rozhodne medzi mužom a Bohom, medzi človekom a jeho priateľmi." (16:21)

A Boh v svojej odpovedi Jóbovi z búrky potvrdzuje, že Jób mal pravdu v spore s priateľmi - racionalistami a deterministami. Zdrojom Jóbových nešťastí nie sú nejaké

jeho bývalé previnenia, ani objektívne príčiny, ale slobodná vôľa samého Boha, ktorý sa žiadnemu zo svojich stvorení nezodpovedá za svoje motívy. "Kde si bol, keď som kládol základy zeme? Povedz niečo rozumného, ak vieš!" (38:4) Boh nediskutuje s Jóbom o morálnych problémoch, ale viacerými jednoduchými "kozmologickými" otázkami odhaľuje nepomernosť medzi svojou a Jóbovou mocou: môžeš urobiť to, čo som urobil ja, môžeš stvoriť dúhu, koňa alebo Behemóta, môžeš riadiť pohyb hviezd?

Pri povrchnom čítaní sa môže zdať, že Boh vôbec neodpovedá na Jóbovu otázku a hovorí o niečom inom: o svojej veľkosti, o kráse sveta, nechávajúc bez povšimnutia mravnú podstatu sporu, zdanlivo je Božia reč úryvkom z inej knihy, mechanicky priradeným k rozprávaniu o Jóbových nešťastiach. No podstata odpovede spočíva v tom, že Jóbove nešťastia nemajú príčinu. V tomto má pravdu Jób, a nie jeho priatelia, ktorých Boh karhá: "... lebo ste nehovorili správne o mne ako môj služobník Jób." (42:7) Providenciálny charakter týchto nešťastí nespočíva v odplate Jóbovi za jeho minulosť, ale v poučení do budúcnosti, v ponaučení z Božej všemohúcnosti, ktoré je Jób napokon ochotný prijať: "Vtedy Jób odvetil Hospodinu a povedal: Uznávam, že Ty všetko môžeš a nijaký Tvoj zámer nemožno prekaziť... Preto odvolávam a kajám sa v prachu a popole." (42:1, 2, 6) Jób sa tu nekajá za svoje previnenie, ktoré akoby vyvolalo Božiu odplatu a stalo sa príčinou jeho nešťastí, ale za to, že žiada od Boha vysvetlenie svojich nešťastí, ktoré považuje za nezaslúžené. Hospodin vzápätí vrátil Jóbovi všetky jeho straty, požehnal ho dlhým životom, deťmi a veľkými stádami dobytka.

Nech tento príbeh interpretujeme akokoľvek, je zrejmé, že osudovosť všetkého, čo sa prihodilo Jóbovi, nespočíva v činoch samotného Jóba, ktoré predchádzali jeho nešťastia, ale v záveroch, ktoré on a jeho priatelia z týchto nešťastí vyvodzujú. Udalosti opísané v Knihe Jóbovej - to sú podľa našej klasifikácie udalosti osudové svojimi dôsledkami, a nie svojimi príčinami. Práve v tejto asymetrii spočíva tajomstvo ľudskej slobody, ktorej stretnutie s absolútnou slobodou Božej vôle predstavuje fenomén osudu.

V Evanjeliu podľa Lukáša nachádzame prekvapujúcu výpoveď o bezpríčinnosti takzvaných nešťastí a osudových udalostí, ktoré však nezostali bez dôsledkov. "V tom čase prišli niektorí a rozprávali Mu o Galilejcoch, krv ktorých zmiešal Pilát s ich obeťami. Odpovedajúc, Ježiš riekol im: Myslíte si, že títo Galilejci, keďže tak trpeli, boli väčší hriešnici, než všetci ostatní Galilejci? Nie, hovorím vám; ale ak sa nebudete kajať, všetci podobne zahyniete. Alebo myslíte si, že oní osemnásti, na ktorých padla veža v Siloe a zabila ich, boli väčší vinníci, než všetci ostatní, ktorí bývajú v Jeruzaleme? Nie, hovorím vám; ale ak sa nebudete kajať, všetci tak isto zahyniete." (13: 1-5)

Paradox tejto úvahy spočíva v tom, že tí, čo zahynuli, nezahynuli vlastnou vinou - neboli väčší hriešnici než tí, čo zostali nažive; ale tí, čo zostali nažive, môžu zahynúť už vlastnou vinou, pretože majú pred očami príklad tých, ktorí zahynuli a nestihli pritom urobiť pokánie. Zdá sa, že smrť ľudí súvisí a zároveň nesúvisí s ich vinou, pričom sa to vzťahuje na jednu a tú istú udalosť, napríklad na takú typicky náhodnú "udalosť", akou bol pád veže v Siloe. Hovoriac o mŕtvych, Kristus sa obracia na živých s výzvou, ktorá by mohla odvrátiť ich záhubu, pritom popiera príčinu záhuby mŕtvych. Tí ľudia nezahynuli vlastnou vinou, ale vy, ak sa nebudete kajať, zahyniete vlastnou vinou.

V tejto úvahe je hlboká neočakávanosť, porušenie obvyklej logiky: prítomnosť nie je odvoditeľná z minulosti, ale budúcnosť sa determinuje prítomnosťou. Základom

osudu je sloboda. Medzi minulosťou a budúcnosťou neexistuje symetria, pretože teraz, v prítomnosti je človek slobodný, môže urobiť pokánie, a teda je zodpovedný za to, čo sa s ním stane v budúcnosti. Tí, čo zahynuli, nie sú vinní, ale živí nesú zodpovednosť. Kristus neuvažuje v smere od udalosti (pád veže) k príčine určením striktnej podmienenosti, "determinovanosti" udalosti, ale v smere od udalosti k dôsledku a stanovuje slobodu človeka vo vymedzení svojho osudu. Tak sa stráca klamná časová symetria, ukazuje sa nezhoda "kauzálneho" rozumu (odvodzujúceho príčiny prítomnosti z minulosti) a oslobodzujúcej viery (anticipujúcej v prítomnosti dôsledky pre budúcnosť).

Na rozdiel od hinduistických koncepcií karmy a astrologického determinizmu koncepcia osudu, ktorá sa sformovala v judaizme a kresťanstve, nepreukazuje rovnováhu príčin a dôsledkov, ale nepretržitý rast osudového činiteľa v živote ľudí, akoby ich pripravovala na definitívne naplnenie osudu, na Posledný súd. Takáto náboženská koncepcia, nech to znie akokoľvek čudne, je realistickejšia ako estetická, pretože stanovuje slobodu ľudských činov a nevysvetliteľnosť, avšak mimoriadny dosah osudových udalostí.

Dennodenné prežívanie vlastnej existencie ako znôšky náhod, neočakávaných drobných rozmarov a zvratov osudu však sotva možno priamo, v bezprostrednom stave vierohodnosti preniesť do výtvarného alebo literárneho diela. Javilo by sa to ako nepresvedčivé a neopodstatnené. No práve takto žijeme: dnes sa mi zlomila zubná korunka, deň nato sa prihnala búrka a strhla strechu z domu. Život sa hemží náhodami. V akom zmysle sú vlastne náhodné?

Azda v tom zmysle, že sa za každou náhodou skrýva striktná príčina, hoci ju možno vždy nepoznáme: postavenie nebeských telies v čase narodenia, alebo ťažká karma zdedená z minulej existencie? Náboženstvá určujúce presnú bilanciu príčin a dôsledkov pre každú udalosť sú svojím spôsobom estetické, odhaľujú istú sujetovú súvislosť v transfyzických prevteleniach subjektu. Avšak tvrdá každodennosť mení takéto hľadanie príčin za každou náhodou na únavnú, namáhavú a sčasti aj smiešnu prácu.

Nemajú tieto náhody zostať ontologickými náhodami, teda prejavom slobodnej vôle, pre nás nepostihnuteľnej a tvoriacej základ všetkého? Či nie sú náhodné len v tom zmysle, v akom sú späté s dôsledkami a závermi, ktoré z nich vyvodzujeme my sami, aby sme "nezahynuli", aby sme si vystavali dom odolný proti búrke, aby sme sa vrátili do života v tele, ktoré nepodlieha fyzickej skaze? Inými slovami, od nás samých závisí, či premeníme udalosť na čin, teda či budeme konať "naopak", napriek onej kauzalite, ktorá určuje časovú závislosť udalostí od činov. Všetky nešťastia, ktoré postihli Jóba, sú udalosťami, ktoré nezapríčinili žiadne predošlé skutky ("hriechy") cnostného muža, v ktorých je však založená možnosť ďalšieho skutku: "Preto odvolávam a kajám sa v prachu a popole." (42:6) Takisto pád veže v Siloe je udalosť, ktorú nespôsobili činy ľudí, ktorí pod ňou zahynuli, ale ktorá môže podnietiť tých, čo počúvajú Krista, k ďalšiemu činu, k pokániu a zmene svojho života.[2]

---

[2] K takémuto záveru dospieva aj Thornton Wilder vo svojom známom románe *Most v San Luis Rey* (1927), ktorý je jednou z najcieľavedomejších umeleckých štúdií mechanizmov osudu. Mních Juniper sa pokúša premeniť teológiu na exaktnú vedu a odhaliť príčiny tragickej smrti piatich ľudí, ktorí sa ocitli na prútenom moste nad stržou vo chvíli, keď sa ten most pretrhol a oni sa

Poradie činu a udalosti, subjektívnej vôle a objektívnej zhody okolností sa teda v židovsko-kresťanskej koncepcii osudu mení. Čin už nemá za následok udalosť, ale udalosť vytvára možnosť činu. Ucelenosť fatality sa tu zachováva, ale prejavuje sa už v opačnej dynamike: od udalosti - k činu, čo znamená, že posledné slovo v dialógu s osudom má sám človek.

4. K filozofickému vymedzeniu osudu. Židovsko-kresťanské chápanie osudu filozoficky potom reflektovalo novokantovstvo. Nie ako predurčenosť, ale ako sebaurčenie života. Ako hodnotovú orientáciu chápal osud nemecký filozof Georg Simmel. Nasledujúc Kanta, slobodu ľudského ducha stavia do protikladu ku kauzalite, ktorá vládne v prírode. "Ľudský život je vždy dvojaký, stoja v ňom proti sebe kauzalita, jednoduchá prirodzenosť diania a jeho význam, ktorý je pre človeka naplnený a oživený zmyslom, hodnotou, cieľom." ([4], 188) Osud je pre Simmela formou celostného zvýznamnenia, ktorému človek podriaďuje všetky náhody svojej existencie, začleňuje ich do vyššieho rádu - "do pozitívnej či negatívnej teológie, do jednoty zmyslu individuálneho života" ([4], 188). "Keď hovoríme o niečom ako o osude, rušíme tým náhodu, ktorá stojí medzi udalosťou a zmyslom nášho života. Keď toto niečo nazývame osudom, pripisujeme mu vyššiu hodnotu... Osudom nazývame dotyky s tým, čo sa vťahuje do uzavretej sféry našej celistvej osobnosti." ([4], 189)

Pri takom radikálnom premiestení osudu do sféry individuálnych predsavzatí vzniká však otázka, či má ešte vôbec zmysel hovoriť o osude, ak už nevystupuje v úlohe predurčenia, ak je z neho vyňatý mechanizmus nadprirodzenej kauzality, určujúcej človeku formy jeho "spolu-bytia", teda bytia-s-niečím, čo leží mimo jeho zámeru a vôle. Skutočne, v porovnaní s antickou alebo hinduistickou tradíciou, kde osud vystupoval do popredia, ustupuje v židovsko-kresťanskej tradícii pojem osudu do úzadia.[1] Osud vystriedal pojem prozreteľnosti či providencie - osobnej božskej vôle, ktorá človeka riadi, ale je naďalej od neho nezávislá, často aj preňho neznáma. Na rozdiel od osudu, ktorý pôsobí nezúčastnene, ako zákon, božská prozreteľnosť v chápaní židov a kresťanov je dobrá a milosrdná a vedie človeka ku spáse, často nepochopiteľnými, dokonca aj

---

zrútili do hĺbky a zabili sa. "... Klepal na všetky dvere v Lime, kládol tisíce otázok, zaplnil desiatky poznámkových blokov, aby našiel potvrdenie, že život každého z tých piatich, čo zahynuli, bol zavŕšený celok." Mnohoročné hľadania brata Junipera mali za následok len to, že ho upálili na hranici spolu s jeho knihou. Ukázalo sa, že prakticky nie je možné vysvetliť, prečo zahynuli práve títo piati, dokonca aj keď poznáme aj tie najpodrobnejšie okolnosti ich života; skutočným zmyslom tragickej udalosti sa však stáva poučenie pre tých, čo zostali nažive. Cesta, ktorá piatich ľudí priviedla k záhube, nie je jasná, ale je jasná cesta záchrany pre živých. "... Onedlho aj my zomrieme a pamiatka na tých piatich sa stratí z povrchu zemského; aj nás budú milovať, aj na nás sa zabudne. Ale stačí už to, že bola láska... Existuje zem živých a zem mŕtvych, mostom medzi nimi je láska, jediný zmysel a jediná spása." ([3], 8, 148) Takto na konci románu uzatvára skúmanie osudu predstavená kláštora matka Mária.

[3] Nemožno nesúhlasiť s S. S. Averincovom: "Výzvou pre kult osudu sa stal židovsko-kresťanský teizmus. Biblia prezentuje svetový proces ako otvorený dialóg tvorcu a stvoreného, v ktorom osud nemá miesto. Talmud mnohokrát odsudzuje vieru v osud... Raní kresťania verili, že voda pri krste zmýva pečať hviezd, ktorú dostávame pri narodení, a oslobodzuje z moci osudu... Kresťanské svedomie stojí proti pohanskému osudu." ([5], 159)

smrteľnými cestami (spomeňme si na Kristovu getsemanskú modlitbu: "Odvráť odo mňa tento kalich."). A predsa "providencia" osud vlastne neruší, skôr ho "teizuje", zakotvuje v osobnej vôli Stvoriteľa, ktorá je obrátená k človeku, ale nesmierne ho prevyšuje. V iných kresťanských učeniach sa prozreteľnosť dokonca zbližuje s osudom, napríklad v kalvínskej doktríne prozreteľnosti, podľa ktorej Boh ešte pred stvorením sveta jedných predurčil ku spáse, druhých k odsúdeniu, lenže nikto to dopredu nevie.

Úplné zrušenie osudu je skôr imperatívom radikálno-humanistického, presnejšie, bojovno-ateistického svetonázoru, ktorý sa zrodil na židovsko-kresťanskej pôde, ale neobmedzil sa na odovzdanie osudu do osobnej kompetencie Stvoriteľa, ale vyhlásil človeka za "absolútneho pána svojho osudu". Samotný pojem osudu stratil tým akúkoľvek autonómiu, ba aj jednoduchý slovný zmysel. "Slovo 'osud' nesmie mať miesto v sovietskom lexikone," vyhlásil Maxim Gorkij.[4]

Je však zrejmé, že človek nie je všemohúca bytosť; viaceré skutočnosti v jeho živote sa prejavujú práve ako vopred určené, predestinované, neodvratné. Nie je to iba samotný fakt nášho narodenia, kruh okolností, nad ktorými nemáme moc; je to aj naše vlastné telo, náš hlas, naša povaha, naše schopnosti, vkusy, záľuby. Čím hlbšie sa do seba ponárame v snahe odhaliť to "svoje najvlastnejšie", tým väčšmi nachádzame toto vlastné "už narodené", vopred dané a určené. Seba samých sme dostali do daru nevedno od koho. A ak sa dá hovoriť o subjektivite človeka, je to v podstate subjektivita tretieho, a nie prvého pádu: nie ja, ale mne. Každá "danosť" sa tak nazýva práve preto, že mi je daná ako dar. V tomto zmysle je osudom človeka on sám, ako je sám sebe "súdený". Osud môžeme definovať ako ďalšie rozvíjanie podstaty človeka, nad ktorou nemá moc: najprv sa mu zjavuje v podobe "vrodených čŕt", potom v podobe "neodôvodnených udalostí". Slávnu Buffonovu definíciu "Štýl - to je človek" by sme mohli vztiahnuť aj na osud s poopravením, že osud - to je človek, ako sám seba nepozná.

V pojme osudu sa teda črtá apória, vnútorné protirečenie. Osud je na jednej strane niečo predurčené, človeku vnútené zvonku: je to odsúdenosť, nevyhnutnosť, proti ktorým stavia svoje želania a vôľu. Na druhej strane každý človek má vlastný osud, chcieť iný osud znamená chcieť iného seba, a to nie je možné. Osud je často k človeku nemilosrdný, ale aj oklamaný rozum, aj zlomené srdce, aj potláčaná vôľa sú takisto dané osudom. Práve táto rozpoltenosť vymedzuje osud ako kategóriu ľudskej a iba ľudskej existencie. Osud súvisí so schopnosťou človeka byť oklamaný a prenasledovaný, konať proti okolnostiam a mýliť sa v kalkuláciách. Osud sa prejavuje v ľudských omyloch a sklamaniach, v nezhode medzi cieľom a výsledkom, medzi želaním a skutočnosťou.

Klasický obraz osudu sa prezentuje v Ťutčevovej básni *Z kraja do kraja, z mesta do mesta...* (variácie na tému H. Heineho). Zdalo by sa, že je to apoteóza antického chápania osudu ako všemocnej nevyhnutnosti.

Z kraja do kraja, z mesta do mesta
Osud sťa víchor každým neraz zmieta,
A či si rád, či nerád,
Je mu fuk!... Dopredu, vpred!

---

[4] O dvojzmyselnom používaní pojmu osudu v sovietskom lexikone pozri štúdiu Michaila Epštejna *Suďba i suďby* v jeho knihe *Bog detalej. Narodnaja duša i častnaja žizň v Rossii na ischode imperii* (Moskva 1998, s. 62-67).

Osud, to je absolútny svetový zákon, ktorý pôsobí ako prírodný živel a neberie ohľad na ľudské želania. Ďalej však nasleduje rozhovor jedného z "tých chlapíkov", ktorých strháva víchor osudu, so svojou dušou.

Zvuk povedomý vietor k nám dovial:
Lásky posledné zbohom - odpusť mi...
Za nami smútok, mnoho slz a žiaľ,
Hmla a neznámo pred nami!...
"Obzri sa, prosím, chvíľu stoj,
Načo ten chvat, kam bežať chceš?...
Nechal si lásku za sebou,
kde v svete lepšiu hľadať chceš?

Nechal si lásku za sebou,
Zúfalstvo v srdci, horký plač...
Nesmúť nad clivosťou svojou,
Svoju blaženosť si väčšmi váž i stráž!

Blaženosť toľkých, toľkých dní
Oživ si v pamäti svojej...
Všetko, čo milé bolo ti,
Zanechávaš na ceste tej!..."

Práve tento rozhovor so samým sebou - pokus udržať sa nad hladinou - premieňa ďalšiu cestu na osud. To nie je obyčajný víchor, strhávajúci človeka, to je útek človeka pred samým sebou. "Načo ten chvat, kam bežať chceš?" A práve ako odpoveď na túto otázku rodí sa sila víchra, ktorá lyrického hrdinu odtrháva od minulosti a spomienok. Ťahavé hučanie vetra znie ako odpoveď na jeho volanie obrátené k tieňom minulosti.

Zvolávať tiene nie je čas:
Beztak je chmúrny tento mih.
Nebohých obraz desí o to viac,
O čo nám milší bol, keď žil.

Z kraja do kraja, z mesta do mesta
Mohutný víchor každým len tak zmieta,
A či si rád, či nerád,
Nespýta sa ťa... Dopredu, vpred![5]

Záver básne je akousi ozvenou jej začiatku, lenže teraz, po vypočutí hlasu rozdvojenej ľudskej bytosti, utekajúcej pred sebou a hľadajúcej návrat, chápeme skrytú ironiu posledného riadku. Áno, víchor-osud sa nás nepýta. Ale odpovedá na našu otázku. "Dopredu, vpred!" - to je odpoveď osudu na hlasy lásky a pamäti. Vlastne sám

[5] ŤUTČEV, F. I.: Iz kraja v kraj, iz grada v grad. Preklad R. K.

vietor prináša k nám z diaľky tieto zvuky, ktoré nás nabádajú, aby sme odporovali vetru. Osud prechádza tou tenkou praskajúcou líniou, kde sa človek rozchádza sám so sebou: "Za nami smútok, mnoho slz a žiaľ, / Hmla a neznámo pred nami!..." Víchor nás strháva z miesta, pretože my sami sa vrháme späť a naprieč, nezhodujeme sa s behom vecí. Práve preto má človek svoj osud, lebo sa nevmestí do ponúkaných okolností.

Rastliny a živočíchy majú prírodu a prostredie, majú substanciu, formu, identitu, vnútornú a vonkajšiu danosť, ale možno hovoriť o osude rastliny či živočícha? Na to, aby mohli mať osud, im chýba to hlavné - vzdorovanie osudu, presnejšie, vzdorovanie danostiam, ktoré ich premieňa na osud. Zmysel pojmu sa často určuje práve spôsobmi jeho preškrtávania. Keď sa pokúšame vymedziť pojem osudu, vstupujeme na sémantickú pôdu iného pojmu - "človek sám", "ja" (rusky "samosť", nemecky "das Selbst" - pozn. prekl.), "sebaurčenie". Kde nie je čin, ktorý "subjektívne" pretrháva reťaz okolností, tam nie je ani udalosť, ktorá "objektívne" prudko láme priebeh individuálneho života.

V knihe ľudského života sa slová "sloboda" a "osud" vždy vyskytujú spolu, resp. jedno má na zreteli druhé. Človek nemá moc nad istými okolnosťami práve preto, lebo má slobodnú vôľu. Treba rozlišovať determinizmus, teda teóriu podmienenosti a neslobody všetkých ľudských činov, a fatalizmus, podľa ktorého každý čin má vopred určený výsledok. Fatalizmus nielenže verí na osud, ale ho aj ustavične svojvôľou pokúša. Človek vôle a človek osudu, voluntarista a fatalista - to je spravidla tá istá osoba. Taký je Nietzscheho nadčlovek, u ktorého sa vôľa k moci zhoduje s amor fati, "láskou osudu". Hrdinovia Lermontovovho *Fatalistu* - Vulič aj sám Pečorin - pokúšajú osud, zahrávajú sa s ním, a práve preto ich možno nazvať fatalistami: sú to antideterministi, ľudia slobodnej vôle. Nepobývajú v bytí, nesputnávajú sa podmienkami a konvenciami, ale hľadajú udalosti, teda prelom v behu bytia. Vulič si mieri do čela - a pištoľ zlyháva. Pečorin sa na vlastnú päsť vrhá na vraha - a zostáva nažive. "Nech sa stane, čo sa stane," vravia svojimi činmi, akoby sa vydávali na milosť a nemilosť osudu. No na také "fatálne" správanie sú potrebné práve činy, ľudská výzva, na ktorú dáva odpoveď osud. Práve v korelácii s opovážlivými činmi Vuliča a Pečorina nadobúdajú osudový zmysel ďalšie udalosti, napríklad zavraždenie Vuliča opitým kozákom a *Pečorinovo šťastie v zápase s ním*. "... Tak ako Vulič rozhodol som sa vyskúšať svoj osud," hovorí Pečorin. Keby sa Vulič nepokúšal zastreliť, keby nepokúšal svoj osud, jeho zavraždenie opitým kozákom by bola náhoda, a nie znamenie osudu. Ľudia osud pokúšajú, stavajú sa mu zoči-voči, búria sa proti nemu. Osud je len tam, kde je zodpovedajúca intencia, ľudské "smerovanie osudu", ako odpoveď na toto smerovanie sa isté javy stávajú "osudovými".

Veď aj Vulič sa pokúša zastreliť len preto, že chce experimentálne overiť všemocnosť osudu. Paradox spočíva v tom, že Vuličov čin je vyvolaný jeho snahou vyskúšať osud, sám tým však spúšťa mechanizmus osudu; pred nami je teda uzavretý kruh, v ktorom si svojvôľa a osud navzájom dávajú zmysel. Z tohto kruhu niet východiska. "Nech sa stane, čo sa stane," hovorí fatalista, avšak to, čo bude, nie je obyčajná budúcnosť, rozvíjanie bytia v čase, ale je to spolu-bytie, stretnutie človeka s bytím ako so seberovným: svojvôľa ako odpoveď na nepredvídateľnosť. Vôľa prejavujúca nesúhlas s nevyhnutnosťou sa stáva činom. Nevyhnutnosť nesúhlasná s vôľou je udalosť.

Takto z nezhody slobodnej vôle a chodu vecí vznikajú dve kategórie udalostí, no práve diskrepancia nám umožňuje spojiť ich v jednote udalosti-fatality a uvidieť slobodu a osud tam, kde predtým vládli ľubovôľa a náhoda.

Na začiatku sme hovorili o fatalite ako o spojení činu a udalosti. No základnou podmienkou takej osudovej spätosti musí byť zásadné rozlíšenie subjektového a objektového, udalosti-výzvy a udalosti-odozvy. Spolu-bytie bytia predpokladá túto roz-dvojenosť ľudského, pretože bez "roz-" nebýva ani "spolu-". Osud je možný iba preto, že existuje "ja", ktoré vyzýva všetky danosti - a týmto vyzvaním ich premieňa na osud. Osud, to je rozdvojená podstata človeka ako sudcu a súdeného. Koreňom pojmu Osud je "súd". Jób podlieha Božiemu súdu a zároveň sám vyzýva Boha na súd. "Ajhľa, predkladám svoju záležitosť, viem, že budem v práve. Kto môže viesť so mnou spor?... Potom volaj a ja odpoviem, alebo ja budem hovoriť a ty mi odpovedz!" (Kniha Jóbova, 13:18, 19, 22). Osud je meno sily, ktorá súdi človeka, pretože on sám ju môže súdiť. Človek-sudca a bytie-osud vznikajú spolu a navzdory jeden druhému, ako dôstojní súperi. Práve protižaloby človeka a bytia tvoria osud.

Tradičný názor bol taký, že osud je človeku vopred daný a obmedzuje jeho slobodu, ale správnejšie by bolo povedať, že sloboda a osud sú navzájom predestinované. Človek si dopredu stanovuje niečo väčšie a silnejšie, než je on sám, predestinuje to, čo ho premôže. Osud nie je tam, kde sa vec a poriadok veci zhodujú, kde rastlina rastie a živočích žije. Človek je osudovotvornou bytosťou práve preto, že sa vytrháva z ustáleného poriadku vecí, vyslovuje vlastný názor, a preto dostáva odpoveď, počuje to, čo mal predpovedané. Nie nadarmo majú v ruštine slová "rok" (fátum) a "reč" ten istý koreň. Človek je bytosť vyslovujúca, a preto vyslovená, podliehajúca fátu, teda Božiemu slovu a ortieľu. Subjektivita je v ňom neoddeliteľná od objektivity, dokonca aj v čisto gramatickom zmysle. Ako subjekt reči je človek odsúdený byť aj jej objektom, nie v tom povrchnom zmysle, že sa o ňom hovorí, ale v tom, že sa "ním" hovorí: on sám je "vyslovený", "vyrieknutý" a tento Logos je zakorenený v jeho bytí spolu s možnosťou jeho vlastného Hlasu. Práve toto vyrieknutie seba samého nazýva človek fátom (po rusky "rokom" - pozn. prekl.). Túto "človeko-zvesť", odoslanú nevedno kým a nevedno komu, si sám človek prečíta len sčasti a práve to, čo sa mu nepodarí prečítať a pochopiť, tvorí "tajné písmo osudu".

Filozofická premisa teórie osudu spočíva v tom, že osud - napriek tradičnému chápaniu - vôbec nie je danosť alebo predurčenosť ľudského bytia. Predstava, že človek musí svoj osud premôcť, vzoprieť sa mu, vziať ho do svojich rúk atď., vyskytuje sa už v antickej tradícii. Sem patrí aj známy Bachtinov výrok: "Človek alebo prevyšuje svoj osud, alebo nedorastá k svojej ľudskosti." ([6], 106) Osud sa tu chápe práve ako predurčenosť a odsúdenosť, proti čomu stojí ľudská vôľa k sebaurčeniu.[6] Osud, to je reťaz, ktorú človek musí pretrhnúť; sú to šaty, z ktorých musí vyrásť; je to prostredie, z ktorého sa musí vyslobodiť; je to zákon, ktorý bude musieť vyvrátiť.

---

[6] Z kontextu Bachtinových úvah o obraze človeka v románovom žánri je zrejmé, že osud chápe ako to, "čo sa stalo", ako "danosť", ako historicko-biografické telo alebo odev, zahaľujúci človeka v protiklade s jeho slobodným sebaurčením. "Človek sa nemôže celý realizovať v danom sociálno-historickom obsahu... Všetky existujúce odevy sú človeku tesné (a teda komické)." ([6], 107)

Osud však nie je voči človeku vonkajšou silou, ale je to rozdvojenosť jeho vlastnej podstaty. Osud je dôsledkom ľudskej schopnosti súdiť, a teda tiež byť súdený; vyrieknuť aj byť vyrieknutý. Práve schopnosť mať osud, vzývať a prijímať odozvu, pružne kooperovať s Iným je v človeku to najľudskejšie. Osud, to je antipojem slobody. Práve sloboda človeka premieňa všetko, čo sa s ním deje, na osud, na pole akéhosi nejasného zmyslu. Osud sa od náhody líši práve tým, že sa v ňom črtá zmysel, predurčenosť človeka práve na takýto zvrat udalostí. No osud nikdy úplne neprejavuje svoj zmysel. Osud, ktorý si nekladie otázku o svojom zmysle, je len a len náhoda. Osud, ktorý plne odpovedá na túto otázku, je príčinnosť. Osud sa nachádza práve medzi nevysvetliteľnou náhodou a všetko vysvetľujúcou príčinou ako pole nepokojného, spytujúceho sa zmyslu. Človek nepozná seba a pýta sa na seba - práve preto má osud, má istú úlohu či poslanie, ktoré sa nezhoduje s jeho danosťou a nedokáže sa vtesnať do jeho vedomia.

V tomto zmysle má väčšiu pravdu Georg Simmel, pre ktorého "podriadenosť osudu alebo jeho premáhanie má u človeka vždy istý podtón - že to skutočne ľudské, jeho skutočná určenosť je osud" ([4], 192). Ak sa človek podriaďuje osudu, mení sa podľa Simmelovho názoru na zviera, na fakt existencie, zbavený slobodnej vôle a schopnosti konať. Ak sa človek vyvyšuje nad osud, stáva sa Bohom, pre ktorého už neexistuje nič, čo by bolo schopné stať sa udalosťou, zasiahnuť zvonku do bytia všeobjímajúceho Subjektu. No keďže človek zostáva človekom, má osud: je schopný konať a stávať sa súčasťou udalostí; a v najhlbších aktoch sebauvedomenia je schopný chápať ich vzájomnú súvislosť.

O osude môžeme hovoriť len preto, že víťazí nad človekom, a zároveň nemôže nad ním zvíťaziť. Úplné víťazstvo osudu, jeho premena na danosť by zrušilo tak osud, ako aj samotného človeka, zanechajúc na ich mieste antropoidný výhonok v pôde alebo dvojnohé zviera v nore. Človek občas skúša osud činom, občas osud skúša človeka udalosťou. No osud nie je sebauspokojená nevyhnutnosť, seberovná danosť. Osud sa dvíha nad všetkým jestvujúcim, buď skúša, alebo je skúšaný, ako otázka a odpoveď bytia obrátené na človeka. Samotné slová "nutnosť", "nevyhnutnosť", "neodvratnosť" obsahujú v sebe dvojaký pohyb, prekročenie danosti a návrat do nej: vy-hnutie sa a od-vrátenie sa. Slovo "ne-vyh-nut-nosť" hovorí o slobode rovnako ako slovo "sloboda". *Ak podľa Hegela a Marxa je sloboda poznanou nevyhnutnosťou*, nebolo by správnejšie definovať nevyhnutnosť ako dvojitú, sebaprevyšujúcu slobodu? Nevyhnutnosť - to je *pro et contra* slobody, jej rozbeh a návrat, vzryv a pokora. Ľudskosť - to je práve schopnosť mať osud, prostredníctvom slobody klásť svojej slobode medze a nanovo tieto medze zdolávať, všetko dané premieňať na určené a prekračovať seba samého o veličinu svojho osudu.

Zhněteni tvrdou rukou strážce,
vítězit více nechtějí.
Tak rostou: touhou po porážce
z rukou, jež tnou vždy mocněji.[7]

---

[7] Rainer Maria RILKE: Ten, kdo se dívá ([7], 121). (Preklad Jindřich Pokorný)

Osud - to je najvyšší strážca, človek mu odpovedá tým, že rastie a seba nechápe ako náhodnú danosť, ale ako úlohu. V pojme osudu človek súčasne znevažuje aj prevyšuje sám seba, odtrháva od seba svoju danosť a súčasne ju premieňa na svoje poslanie, na niečo vyššie, ako je on sám.

* * *

Na záver môžeme stručne charakterizovať tri prístupy k teórii osudu.

Estetický: medzi činmi a udalosťami existuje hlbinná súvislosť Fatality, ktorá prekračuje empirický život, no ktorú odhaľuje umenie.

Náboženský: udalosti nemajú presne stanovené príčiny (resp. príčiny sú nepoznateľné), ale žiadajú určité činy, nabádajú k činnosti. Človek slobodne odpovedá na výzvu osudu.

Filozofický: medzi činmi a udalosťami neexistuje ani priama, ani spätná kauzálna súvislosť, existuje však ich účasť na jednom sémantickom poli súdu-osudu, reči-fáta (rusky "reči-roka" - pozn. prekl.). Nemožno tvrdiť, že človek sa nachádza v moci osudu a všetko v jeho živote je osudné, ani to, že človek získava moc nad osudom, podriaďuje si ho v akte slobodnej voľby. Ak v estetickom variante osud prevyšuje človeka, prekračuje hranice jeho života, v židovsko-kresťanskej koncepcii človek prevyšuje svoj osud, môže slobodne veriť, kajať sa a zachraňovať sa. V treťom, filozofickom variante je osud primeraný človeku, je to jeho vlastnosť nebyť sám pre seba, dostávať seba a odovzdávať ďalej - ako zvesť. Človek nie je v moci osudu a osud nie je v moci človeka, človek si však určuje svoj osud, aby mal dôstojného súpera v bytí, aby mohol rásť prostredníctvom zápasu s tým, čo ho prevyšuje.

Osud - to je druhá príroda, žiadajúca a predvídajúca, ktorú človek povyšuje nad seba, len čo sa vyčlení z prvej, vecnej prírody. Osud je taký istý dar človeka, presnejšie, človeku, ako je dar hudby, poézie, matematiky, je to však najvyšší zo všetkých darov, pretože nie je úmerný jednej schopnosti človeka, ale celému ľudskému bytiu. Ľudia, ukrátení o iné dary, môžu mať dar osudu, dar premeny činov na udalosti, a udalosti zasa na činy (pripomeňme si Pečorina). Osud sa zahráva s človekom, pretože sám človek je hráč, obaja hrajú hru na zvyšovanie stávok vrátane stávky najvyššej, a to života.

K starovekej predstave, že človek je hovoriaci živočích, treba dodať, že človek je *osudový živočích, schopný meniť svoj život na osud, ktorý zvonku pôsobí na jeho vôľu.* Len čo sa v prírode objaví subjekt, nemôže nevystupovať aj ako objekt, práve preto sa subjekt reči stáva objektom osudu. Človek je odsúdený v tom okamihu, keď sám vynáša rozsudok nad bytím.

Iba človek má osud, no vďaka nemu osud nadobúda aj celý svet: sám človek sa stáva prozreteľnosťou bytia, osudom živočíchov a rastlín, vyslancom zvonka, zvesťou o neznámom. Ale to je už nová téma.

LITERATÚRA

[1] MALRAUX, A.: Golosa bezmolvija. In: *Pisateli Francii o literature*. Moskva 1978.
[2] SPENGLER, O.: *Zakat Jevropy*. Očerki morfologii mirovoj istorii, t. 1. Moskva 1993.
[3] WILDER, T.: *The Bridge of San Luis Rey*. New York - Toronto 1986.
[4] SIMMEL, G.: *Problema suďby*.
[5] *Filosofskaja enciklopedija*, t. 5. Moskva 1970.
[6] BACHTIN, M. M.: Epos a román. In: *Problémy poetiky románu*. Bratislava 1973.
[7] RILKE, R. M.:... A *na ochozech smrt jsi viděl stát*. Praha 1990.

Z ruského originálu *Postupok i proisšestvije. K teorii suďby*. In: *Voprosy filosofii*, 2000, č. 9, s. 65-77 preložila *Raisa Kopsová*.